

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ПРАВОВІДНОСИНАХ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

JUDICIAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN LEGAL RELATIONS OF SOCIAL PROTECTION

Культчицький Т.Р., аспірант кафедри соціального права
Львівський національний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено висвітленню однієї з актуальних проблем сьогодення, аналізу питань судового захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні. Сьогодні реалізація права судового захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні потребує усунення проблем організаційного характеру та покращення діяльності органів місцевих адміністрацій і Міністра з тимчасово окупованих територій та ВПО в Україні для системної реалізації прав та свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

У статті розглянуто правові норми судового захисту вимушено переміщених осіб, конкретизовано види правових послуг ВПО, що забезпечують конституційні права і свободи людини, які здебільшого прописані в Законах України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» і «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

Охарактеризовано певні правові неузгодженості та невідповідності, що виникають у правовідносинах соціального захисту прав вимушено переміщених осіб у судовій практиці, проаналізовано приклади судової практики вимушено переміщених осіб, пов'язані із соціальним захистом та проблемами соціального забезпечення.

Виокремлено основні проблеми, які виникають під час судового захисту внутрішньо переміщених осіб, до яких віднесено: адміністративні процедури, що фактично становить дискримінацію за ознакою території; необхідність сплати значної суми судового збору в справах про захист порушених прав, передбачених Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»; обмежена підсудність справ щодо встановлення факту смерті особи на окупованій території, визначена Верховною Радою України.

Зазначено, що слід звернути увагу на проблеми підвищення ефективності судового захисту внутрішньо переміщених осіб і рекомендувати Кабінету Міністрів України встановити адміністративні процедури для встановлення фактів народження та смерті, що сталися на тимчасово окупованій території.

Ключові слова: права і свободи, соціальний захист, внутрішньо переміщені особи, судовий захист, дотримання та реалізація прав.

The article is devoted to the coverage of one of the current problems of the current analysis of the issues of judicial protection of internally displaced persons in Ukraine. Today, the implementation of the right to judicial protection of internally displaced persons in Ukraine requires the elimination of organizational problems and the improvement of the activities of local administrations and the Minister of the Temporarily Occupied Territories and IDPs in Ukraine for the systematic implementation of the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine.

The article considers the legal norms of judicial protection of forcibly displaced persons, specifies the types of legal services of IDPs that provide constitutional human rights and freedoms, which are mostly prescribed in the Laws of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine"; "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons".

Characterized by the singular legal inconsistencies and inconsistencies, which are found in the legal persons of the social law of the rights in the way of changes in the judicial practice the butt of the ship's practice was analyzed in relation to the relocation of individuals due to social security and the problems of social security.

The main problems that arise during the judicial protection of internally displaced persons are identified, which include: administrative procedures, which in fact constitutes discrimination on the grounds of territory; the need to pay a significant amount of court fees in cases of protection of violated rights under the Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons"; limited jurisdiction of cases to establish the fact of death of a person in the occupied territory, determined by the Verkhovna Rada of Ukraine.

It was noted that attention should be paid to improving the judicial protection of internally displaced persons and recommending that the Cabinet of Ministers of Ukraine establish administrative procedures to establish the facts of birth and death that occurred in the temporarily occupied territory.

Key words: rights and freedoms, social protection, internally displaced persons, judicial protection, observance and realization of rights.

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільного розвитку в Україні право на доступ до правосуддя і судовий захист для громадян України та ВПО регламентується такими нормативно-правовими документами: Конституцією України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР; Законом України «Про судовий збір» від 08.07.2011 р. № 3674-VI; Законом України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. № 3460-VI; Цивільним процесуальним кодексом України від 18.03.2004 р. № 1618-IV; розпорядженням Голови Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 02.09.2014 р. № 27/0/38-14; постановою Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами законодавства про судові витрати в цивільних справах» від 17.10.2014 р. № 10.

Основоположні правові норми судового захисту прав внутрішньо переміщених осіб, як і усіх інших громадян України, гарантовані Конституцією України:

– ч. 1 ст. 55 Конституції України, в якій передбачено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [1]; слід зазначити, що ч. 1 ст. 55 Конституції України ототожнюються з ч. 3, 5, 6 цієї статті, в яких йдеться

про захист «своїх» прав, тобто прав, що належать особі, яка їх захищає, за умови коли:

1) права особи порушені (щодо протиправних діянь, які мали місце і припинилися) або порушуються (щодо протиправних діянь, які тривають);

2) створюються перешкоди для їх реалізації (щодо протиправних діянь, які тривають і є перешкодами для реалізації права в теперішньому або в майбутньому часі) або мають місце інші ущемлення прав та свобод [1];

– ч. 2 ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. При цьому слід звернути увагу на те, що Велика Палата Верховного Суду неодноразово звертала увагу на те, що право на оскарження рішення (індивідуального акта) суб'єкта владних повноважень надано особі, щодо якої його прийнято, або прав, свобод та інтересів якої це рішення (індивідуальний акт) стосується. Тому якщо позивач не виступає суб'єктом правовідносин, котрі виникли з прийняттям оскаржуваного рішення, яке є правовим актом ненормативного характеру, таке рішення, відповідно, не породжує для позивача й права на захист, тобто

права на звернення із цим адміністративним позовом відповідно до постанови ВП ВС від 14.03.2018 р. у справі № 9901/22/17, від 06.06.2018 р. у справі № 800/489/17, від 06.02.2019 р. у справі № 9901/815/18.

Мета дослідження полягає в аналізі основоположних норм судового захисту прав внутрішньо переміщених осіб у правовідносинах соціального захисту.

Виклад основного матеріалу. У контексті досліджуваної наукової проблеми судовий захист прав внутрішньо переміщених осіб виступає і метою адміністративного судочинства та керується положеннями частини 1, 2 статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України [2], в якій визначено: «завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень» [2].

Будь-яка людина, зокрема і ВПО, згідно з порядком, установленим у Кодексі адміністративного судочинства України, може звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що її права, свободи або інтереси порушені. В окремих випадках, установлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в адміністративному суді. Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи користуються в Україні таким самим правом на судовий захист, що і громадяни та юридичні особи України [2].

Відповідно до положень статті 16 Кодексу адміністративного судочинства України кожен і ВПО має право користуватися правовою допомогою під час вирішення справ в адміністративному суді, яка надається в порядку, встановленому законом. Для надання правової допомоги під час вирішення справ у судах в Україні діє адвокатура. У випадках, установлених законом, правова допомога може надаватися й іншими фахівцями в галузі права [2].

Звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав вимушено переміщені особи можуть і відповідно до ст. 4 Цивільно-процесуального кодексу України, в якій конкретизовано [2]:

1. Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів.

2. У випадках, установлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або в державних чи суспільних інтересах.

3. Відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною.

4. Угода сторін про передачу спору на розгляд третейського суду допускається. До третейського суду за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, який виникає з цивільних правовідносин, крім випадків, передбачених законом.

5. Жодна особа не може бути позбавлена права на участь у розгляді своєї справи у визначеному цим Кодексом порядку [3].

Разом з тим усі громадяни України, в тому числі і ВПО, відповідно до статті 17 «Право на перегляд справи та оскарження судового рішення» мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках на касаційне оскарження судового рішення, але при цьому не допускається касаційне оскарження судового рішення суду першої інстанції без його перегляду в апеляційному порядку [3].

Важливим юридичним документом у забезпеченні права на судовий захист є Закон України «Про безоплатну правову допомогу». У пунктах 2-1 та 2-2 статті 14 Закону

України «Про безоплатну правову допомогу» передбачено, що внутрішньо переміщені особи мають право на всі види правових послуг, зокрема:

- захист;
- здійснення представництва їхніх інтересів у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- складення документів процесуального характеру (зокрема, громадяни України, які звернулися із заявою про взяття їх на облік як внутрішньо переміщених осіб);
- представництво їхніх (ВПО) інтересів і складення документів процесуального характеру з питань, пов'язаних з отриманням довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, до моменту отримання такої довідки [3].

Громадяни України, в тому числі і ВПО, мають право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, що чітко зазначено в статті 55 Конституції України, «кожному гарантовано право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» [1].

Разом із тим громадяни України, в тому числі і ВПО, мають право звернутися за захистом своїх порушених прав до Європейського суду з прав людини, що є міжнародною судовою установою, уповноваженою розглядати заяви осіб, які скаржаться на порушення своїх прав, передбачених Європейською конвенцією з прав людини. Оскільки Європейський суд є наднаціональною міжнародною судовою установою, що розглядає скарги осіб щодо порушення їхніх прав державами – сторонами Конвенції, внутрішньо переміщені особи мають право, використавши всі засоби судового захисту в державі Україна, аргументувати, що засоби захисту є неефективними, і подати заяву до Європейського суду. За повідомленням Президента ЄСПЛ Гвідо Раймонді станом на січень 2018 року в Суді зареєстровано близько 3800 індивідуальних скарг у зв'язку зі збройним конфліктом і вимушеним переміщенням в Україні [4].

У правовідносинах соціального захисту прав вимушено переміщених осіб у судовій практиці виникають певні правові неузгодженості та невідповідності.

Загалом, слід зазначити, що в судовій практиці позови вимушено переміщених осіб, пов'язані із соціальним захистом внутрішньо переміщених осіб, є типовими і стосуються здебільшого таких проблем внутрішньо переміщених осіб в Україні: встановлення фактів народження або смерті осіб на тимчасово окупованій території; про державну реєстрацію народження особи та заяви про державну реєстрацію смерті особи; адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання; про виплату пенсій; відшкодування завданої шкоди; захисту громадянських прав; захисту прав власності на тимчасово окупованій території.

Разом із тим органи соціального захисту населення мали практику розглядати довідку внутрішньо переміщених осіб без відмітки органу міграційної служби, керуючись постановами Кабінету Міністрів України «Про облік внутрішньо переміщених осіб» від 1 жовтня 2014 р. № 509 [5] та «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» від 1 жовтня 2014 р. № 505 [6], ці постанови у свою чергу в окремих випадках залишались неузгодженими із Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [7]. Як наслідок, окрема частина внутрішньо переміщених осіб не могла отримати соціальних виплат через небажання певних органів влади дотримуватись нормативно-правового акта вищої юридичної сили.

Так наприклад, у 2018 році Верховний Суд разом із колегією суддів Касаційного адміністративного суду розглянув справу за позовом позивача – пенсіонерки, що отримує пенсію за віком – до управління Пенсійного фонду України про визнання неправомірними дій, зобов'язання вчинити певні дії. У справі зазначалося, що у зв'язку з тим, що в її населеному пункті проводились бойові дії та анти-терористична операція, вона вимушена була покинути своє постійне місце проживання та переїхати до іншого населеного пункту, де стала на облік як внутрішньо переміщена особа. Проте з 1 квітня 2017 року відповідачем було припинено її виплату пенсії на підставах, не передбачених ст. 49 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Позивач, вважаючи неправомірність дій, просила Верховний Суд визнати неправомірними дії управління Пенсійного фонду України щодо припинення з 1 квітня 2017 року виплати призначеної за віком пенсії, зобов'язати ПФУ відновити виплату пенсії та допустити негайне виконання рішення суду в частині виплати пенсії в межах суми стягнення за один місяць. Верховним Судом було задоволено позов пенсіонерки, адже спір виник із причин, що регулюються одними нормами права (у зв'язку з припиненням територіальними органами Пенсійного фонду України виплати пенсії внутрішньо переміщеним особам з підстав, які не передбачені п. 1, 3–5 ч. 1 ст. 49 Закону № 1058-IV), окрім того, позивачами були виокремлені схожі позивні вимоги, але висловлені по-різному (визнати неправомірними дії щодо припинення виплати пенсії та зобов'язати відповідача відновити виплату пенсії).

Важким прикладом судової практики є Постанова від 17 червня 2015 р. Красноармійського міськрайонного суду Донецької області [8], в якій зазначено, що 9 травня 2015 р. позивач звернувся до соціального захисту населення Красноармійської міської ради із заявою про надання довідки щодо взяття його на облік як особу, як переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції, мотивуючи тим, що сам позивач зареєстрований та проживав у с. Северне. Оскільки у зв'язку з проведенням активної фази антитерористичної операції на території с. Северне він був змушений виїхати із с. Северне та проживає на цей час за адресою: Донецька область, м. Родинське, вул. Шахтарська, 33. Управління соціального захисту населення Красноармійської міської ради Листом № 01-05/0786 від 1 травня 2015 р. відмовило в наданні йому довідки про взяття на облік у зв'язку з тим, що в переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не виконують у повному обсязі своїх повноважень, відповідно до розпорядження КМУ № 1085-р від 7 листопада 2014 р. «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження» зі змінами та доповненнями від 18 лютого 2015 р. № 128-р, с. Северне не зазначено [8].

По цій справі Суд у рішенні зазначає, що вказаний «Порядок оформлення і видачі довідки про взяття на облік особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції», затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 509 від 1 жовтня 2014 р., не передбачає наявності будь-якого переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, тому вхідження/не вхідження населеного пункту до такого переліку не є підставою для видачі або відмови у видачі довідки про взяття на облік [8]. Важливо,

що в самому розпорядженні № 1085-р зі змінами та доповненнями від 18 лютого 2015 р. № 128-р немає посилань на жоден закон чи інший нормативно-правовий акт, на підставі якого він прийнятий. Так само в розпорядженні № 1085-р не встановлено, з якою метою воно прийнято, кому адресовано та хто його має виконувати [8].

У результаті проведеного аналізу наукової проблеми нами виокремлено основні проблеми, які виникають під час судового захисту внутрішньо переміщених осіб:

1. Внутрішньо переміщені особи та громадяни України, які проживають у тимчасово окупованих районах, потребують захисту своїх прав у судовому порядку. Судовий захист порушень прав зазвичай є найбільш ефективним, однак за певних обставин внутрішньо переміщеним особам та громадянам, які проживають у тимчасово окупованих районах, важко реалізувати своє право на судовий захист. Наприклад, визначена Верховною Радою України процедура отримання свідоцтв про народження чи смерть на тимчасово окупованій території України здійснюється виключно через суд у порядку окремого провадження. Якщо ж особа народилася або померла на підконтрольній Україні території, передбачені адміністративні процедури, що фактично становить дискримінацію за ознакою території.

2. Необхідність сплати значної суми судового збору у справах про захист порушених прав, передбачених Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

3. Обмежена підсудність справ щодо встановлення факту смерті особи на окупованій території, визначена Верховною Радою України.

Висновки. Конкретизуючи, слід зазначити, що основоположні норми судового захисту ВПО регламентуються такими нормативно-правовими актами: Конституцією України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР; Законом України «Про судовий збір» від 08.07.2011 р. № 3674-VI; Законом України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. № 3460-VI; Цивільним процесуальним кодексом України від 18.03.2004 р. № 1618-IV; розпорядженням Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 02.09.2014 р. № 27/0/38-14; постановою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» від 17.10.2014 р. №10, а щодо статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні та проблем забезпечення їхнього права на соціальний захист це свідчить про необхідність подальшого вдосконалення підзаконних актів та приведення їх у відповідність до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

Ми вважаємо, що для підвищення ефективності судового захисту внутрішньо переміщених осіб слід рекомендувати Кабінету Міністрів України встановити адміністративні процедури для встановлення фактів народження та смерті, що сталися на тимчасово окупованій території. Верховній Раді України внести зміни до Закону України «Про судовий збір» про звільнення від сплати судового збору ВПО у справах, які стосуються захисту їхніх прав, передбачених ст. 6, 7, 9, 10 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», а також щодо звільнення від обов'язку сплати судового збору осіб у справах про встановлення всіх юридичних фактів, які відбулися на тимчасово окупованій території. А також внести зміни до статті 317 ЦПК України шляхом розширення можливості встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України в будь-якому суді на території України, незалежно від місця реєстрації такого заявника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : станом на 1 верес. 2016 р. / *Верховна Рада України*. Харків : Право, 2016. 82 с.
2. Кодексу адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n9497> (дата звернення: 10.11.2020).

3. Цивільно-процесуальний кодекс України. URL: <https://urist-ua.net/кодекси/цпкпу/> (дата звернення: 21.12.2020).
4. ЄСПЛ розглядає 3800 скарг проти України через наслідки російської агресії / Сайт новин «Європейська правда. Міжнародна безпека та євроінтеграція України». URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2018/01/25/7076603/> (дата звернення: 25.12.2020).
5. Постанова Уряду «Про облік внутрішньо переміщених осіб» від 01 жовтня 2014 року № 509. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF/ed20160611> (дата звернення: 25.12.2020).
6. Постанова Уряду «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» від 01 жовтня 2014 року № 505. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF> (дата звернення: 26.12.2020).
7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 06.01.2021).
8. Постанова Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 15 верес. 2015 р. у справі № 2а/235/588/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50381643> (дата звернення: 08.01.2021).